

UOT: 634.5

QƏRZƏKLİ MEYVƏLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ İSTEHSALININ
MÜASİR VƏZİYYƏTİ

C.Ə. MƏMMƏDOV, M.H. CƏFƏROV, İ.Q. ALİSOV, R.M.ƏLİYEV

Məqalədə qərzəkli meyvələrin xüsusi qoz və fındıq bitkilərinin və meyvələrinin əhəmiyyətindən əkin sahəsindən məsul istehsalı və məhsuldarlıq haqqında məlumat verilir. Fındıq bağlarında olan vəziyyət. Onlara olan qulluqdan budama aparılmayan bağların yaxşı məhsul verməməsindən, ağacların normal inkişaf etməməsindən xəstəlik vericilərin və zərərvericilərin belə bağlarda daha çox inkişaf etməsindən danışılır. Belə bağlara qulluq edilməsindən budama işlərinin vaxtında aparılmasından, mineral üzvü gübrələrin verilməsindən budanmış gövdələrin bağlardan kənarlaşdırılması ağacların dibinə və yandırılmasının yerinə onların mulça halına salınaraq məhsuldarlığın iki dəfəyə qədər artırılmasının mümkünlüyündən, fermerlər üçün daha əlverişli olan fındıq meyvələrindən ləpə alınma, qurğuların hazırlığının əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Açar sözlər: qərzəkli bitkilər, qoz ləpəsi, fındıq ləpəsi, kol, gövdə, budama, qoz ağacı, fındıq bitkisi, dadlı, ətirli

Qərzəkli bitkilər və onların meyvələri respublikamız üçün ən rentabelli sahələrdən biri hesab edilir. Çox qədim tarixə malik olan bu bitkilər müxtəlif ölkələrində becərilir və həmin ölkələrin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə öz müsbət təsirini göstərir. Bu bitkilər becərilən ölkələrdə onların istehsalı ildən ilə artırılır. Qərzəkli bitkilərin meyvələri insan orqanizmi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təkcə respublikamızın sənayesi üçün hər il 100000 ton qərzəkli meyvə, digər sahələrdə də elə bu qədər qərzəkli meyvə tələb edildiyi halda bu gün bu tələbatın beşdə birini ölkəmiz ödəmək imkanındadır. Çatmayan məhsulu xarici ölkələrdən almaq oluruq.

Qərzəkli meyvələr onların tərkibində olan yağların və zülalların miqdarına görə birinci yerdə durur. Yunan qozu qoz meyvələri ailəsinə aid olub 40-a qədər növü vardır. Onun əsas vətəni İran sayılır. O Zaqaqaziya, Balakən ölkələrində, Orta Asiyada, Şimali Amerikada, Azərbaycanda, Əfqanıstanda, Uzaq Şərqdə və s. yetişir. Qoz ləpəsində 45-78 %, yağ, 18-21 % zülali maddələr, 12-20 % karbohidratlar, B₁, P, A provitamin, kalium, kalsium, dəmir və s. maddələr olur. Ləpəni əhatə edən nazik pərdənin tərkibində aşılayıcı maddə vardır. Bir kq qoz ləpəsi qidalığına görə birlikdə götürülmüş 1 kq əti, çörəyi, balığı, kartofu, südü və armudu əvəz edir. Qoz ləpəsinin kalorisi çörəkdən 3, kartofdan 7, süddən 11 dəfə artıqdır. Qoz ləpəsindən yeyinti və şirniyyat sənayesində, xalq tələbatında, elmi təbabətdə geniş istifadə edilir.

Qoz ağacının yarpağında və yaşıl çiçəkyanlığında yüksək bakterisid xassəli antibiotik-yuqlon adlanan xüsusi maddə vardır. Bu maddənin kiçik qarşığı bakteriyaları, xəstəlik törədən mikroorqanizmləri və həşəratları məhv edir. Ağacın yarpaqlarının buraxdıqları fingsid maddəsi 18 dəqiqə ərzində bakteriyaları məhv edir. Ona görə də qoz meşələri təbii sanitariya adlandırılır.

J.V.Miçurin yunan qozunun meyvəsini gələcəyin çörəyi adlandırılmışdır. Onun qərzəyi üyüdülərək balıqçılıqda yem kimi istifadə edilir. Yüksək keyfiyyətli mebellərin və musiqi alətlərinin hazırlanmasında yunan qozunun ağacı ən qiymətli materialdır. O dülgərlik, çilingərlik, inşaat işlərində, gəmi, təyyarə və silah hazırlanmasında geniş istifadə olunur. Qoz ağacının gövdəsinin qabığından linoleum, çarx daşı kağızı, tol, dinamit, aktivləşdirilmiş kömür, yun və ipək parçalar üçün boyaq maddəsi hazırlanmasında istifadə olunur.

Fındığın tərkibində 50-73% yağ olur. Bu meyvələrin tərkibində A, B, C, E, P, D və s. vitaminlər olein, protein, lanolin, palmitin stearin turşuları vardır. Elmi araşdırmalar müəyyən etmişdir ki, hər bir insanın il ərzində qərzəkli meyvələrə olan tələbatı 3,6 kq təşkil edir.

Fındıq ləpəsindən alınan yağ dadlı və ətirlidir. Ondan yeyinti sənayesində, təbabətdə, ətriyyatda, lak boya sənayesində, rəngarılıqda, qənnadı sənayesində un istehsalında, südün alınmasında, alınan süddən müalicə məqsədilə istifadə edilməsində işlədilir. Ləpənin cecəsindən heyvanların yemlənməsində istifadə edilir.

Fındıq ağacının qabığında, yarpaqlarında və qərzəyində aşı maddələri olduğundan onlardan tibb sənayesində, yarpaqlarından ipəkqurdunun, eləcə də heyvanların yemlənməsində istifadə edilir.

Fındığın qabığından aktivləşdirilmiş kömür, evlərin qızdırılmasında yanacaq kimi, cilalanmış daş və linoleum alınmasında, yonqarından şarəbətiliyə istifadə edilir.

Fındıq torpağa və relyefə tələbkər bitki deyildir. O digər meyvə ağaclarının bitmədiyi yerlərdə yaxşı inkişaf edir. Bitkinin kökü dərinə getdiyindən, maili yerlərdə torpağın yuyulmasının və sürüşməsinin qarşısını alır. Fındıq bitkisi az qulluq tələb edən və tez meyvə verəndir.

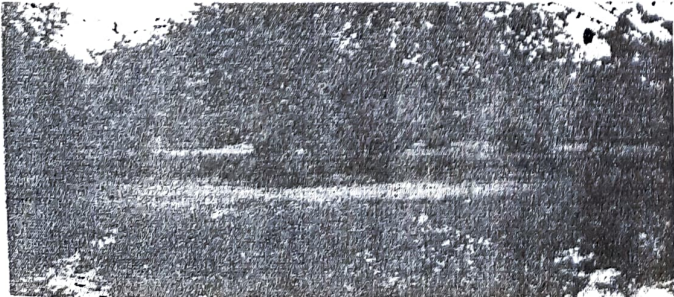
Bu bitkilər əsasən Türkiyə, İtaliya, Çexiya, Azərbaycan, Polşa, Fransa, Amerika Birləşmiş Ştatları, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Macarıstanda və s. yetişdirilir. 400 qram fındıq ləpəsi kaloriferinə görə yaşlı adamın gündəlik qidalanma rasionunu əvəz edir. Azərbaycanın 4 şəhər və 53 rayonunda ekoloji təmiz fındıq istehsal edilir.

Dünya alıcılarının 79% fındığın təmına dadına və ətrinə görə, 14%-i onun əmtəəlik formasına görə, 13 % onun qiymətinə görə, 8% insan sağlamlığına müsbət təsir etməyinə görə aldıklarını qeyd etmişlər. Araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, qərzəkli meyvələrin 50% tort, 46%-konfet, 37%- morojnu, 25%-salatlarda, 21%-baş yeməklərdə, 20% qamirdə, 19 % çörəkdə işlədilir.

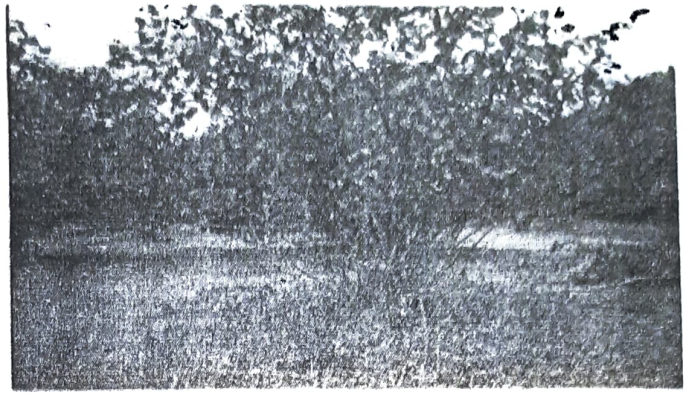
2013-cü ilin statistik məlumat əsasən Respublikamızın iqtisadi rayonları üzrə cəmi əkin sahələri 1684248 ha-dır. Son 13 ildə əkin sahələr 642706 ha artmışdır. Bu əkin sahələrinin 134,2 min ha meyvə və giləmeyvələrin payına düşür. Respublikamızda meyvə və giləmeyvələrin istehsalı 853,8 min ton məhsuldarlıq 74,3 sen/ha olmuşdur.

Respublikamız üzrə qərzəkli meyvələrin əkin sahələri 34330 ha ümumi yığım 42262 ton məhsuldarlıq 18,2 sen/ha olmuşdur.

Respublikamızda qərzəkli meyvələrə bu meyvələr içərisində xüsusi yeri olan fındıqçılığa göstərilən diqqət sahəsində son on ildə bu bağların əkin sahəsi 11479 ha artaraq 29829 ha çatmışdır. İqtisadi rayonlar içərisində Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu birinci yerdə durur. Bu iqtisadi rayonda məhsul istehsalı 31,2 min/ton, məhsuldarlıq 12,5 sen/ha olmuşdur. Məhsuldarlığa təsir edən amillərdən biri bağların yaşıdır. Araşdırmalar göstərir ki, yaşı 15-25 olan bağlar daha məhsuldar olur. Hər hektarda ağacların sayının 100-dən az, 300-dən çox olan bağlarda məhsuldarlıq lazımı səviyyədə olmur. Sıx fındıq bağlarında kollar vaxtında budanmadıqda (şəkil 1) məhsul istehsalı az və keyfiyyəti aşağı olur. Buna səbəb ağacın çətiri böyük olduğundan hava, işıq və qida çatışmadığından, yan budaqlar quruyur. Məhsulun əsas hissəsi bu budaqlarda əmələ gəlir. Gövdələr sıx olduğundan bir-birinə kölgə salır normal inkişaf etmir. Məhsulun yetişməsi gecikir, gövdə vaxtında oduncaqlaşma bilmədiyindən şaxtaya düşür. Zoğları don vurur. Sıx ağaclar xəstəliklər və zərərvericilər üçün şərait yaradır.

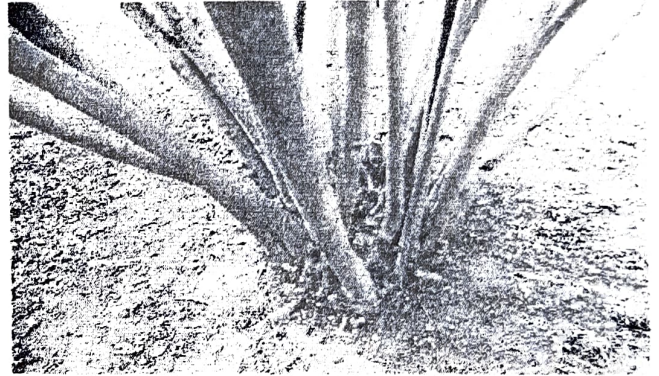
Şəkil 1. Budanmamış fındıq kolu

Şəkil 2. Budanmış fındıq kolu

Şəkildən göründüyü kimi bu kolda gövdələrin sayı 100-dən çox çətirin diametri isə 10 m-dən artıqdır.

Budanmış fındıq kolunda şəkil 2 gövdələrin sayı 27 çətirin diametri 6 m-ə qədərdir. Bu cür formaya salınmış fındıq bağlarında məhsuldarlıq yüksək, məhsul keyfiyyəti yaxşı və yığımın aqrotekniki tələbatı uyğun həyata keçirilməsinə səbəb olur.

Şəkil 3. Hər il budama işi aparılan bağ

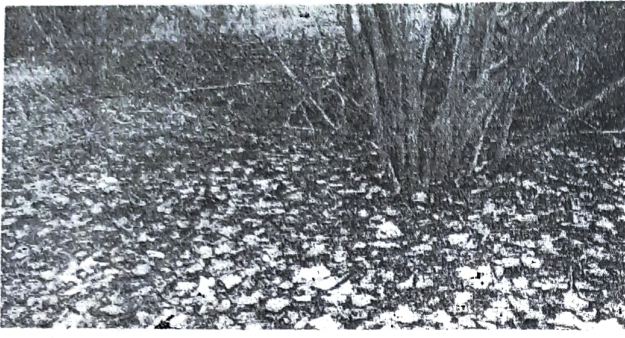

Şəkil 4. Hər üç ildən bir aparılan budama

Şəkil 5. Bir birinə sürtünən, ayrı xəstə fındıq

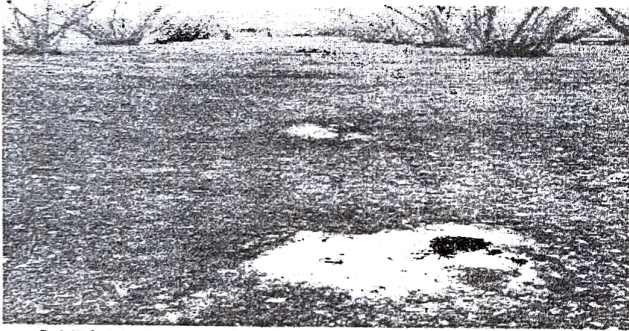

Şəkil 6. Kəsilmiş gövdələr bağdan kolu çıxarılır

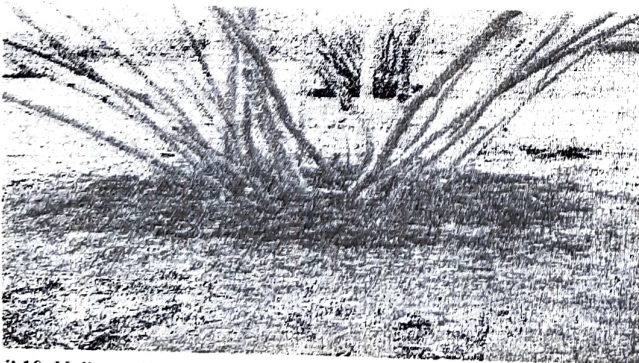
Şəkil 7. Bağdan çıxarılmış gövdələr yandırılır

Şəkil 8. Kəsilmiş gövdələr bağın içində yandırılır.

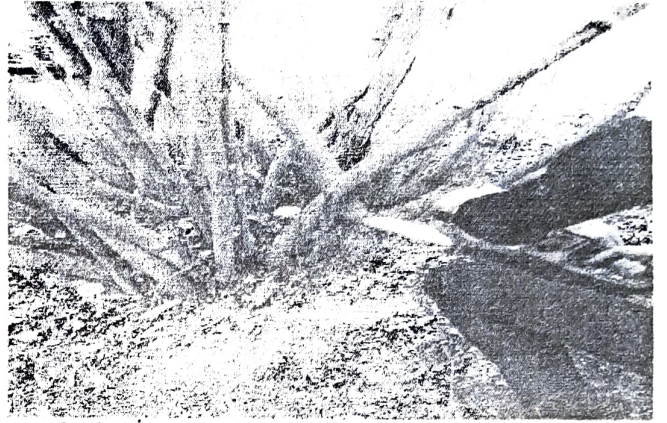
Şəkil 9. Bağlarda ağacların aralarının malalanması

Şəkil 10. Kolların dibinə mineral gübrənin verilməsi

Bütün bunlar onu göstərir ki, bağların salınması, sortların seçilməsi ağaclar arasının düzgün qoyulması, kollarda hər il budama işlərinin aparılması (şəkil 3) hər

üç ildən bir bağlarda əsaslı budama aparılması (şəkil 4) kolların inkişafına mane olan bir-birinə sürtünən günəş şüasının onun içərisinə düşməsinə mane olan xəstə, əyri çürümüş zədəli gövdələr kəsilməlidir (şəkil 5). Kəsilmiş gövdələr bağdan çıxardılır və yandırılır (şəkil 6,7). Bəzi hallarda bu gövdələr elə bağın ortasında yandırılır (şəkil 8). Bağ üçün qiymətli olan maddələr yararsız hala salınır. Təmizlənmiş bağlarda ağacların dibi malalanır hər bir ağaca mineral və üzvü gübrələr verilir (şəkil 9,10). Araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, hər il 500 ha yeni bağlar salınır. Bu bağlar aqrotexniki tələbata tam uyğun həyata keçirilir.

Şəkil 11. İri zədəli gövdənin kəsilməsi

Aparılmış araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, bağlar hər il budaqda hər koldan, 1,5-10 kq orta hesabla hər hektardan 240-1600 kq ağac gövdəsi toplanır. Hər üç ildən bir əsaslı budama zamanı hər koldan $25 \div 60$ kq bu da orta hesabla hər hektardan 4000-9600 kq ağac gövdəsidir. Doğrudur iri gövdələr sahibkar tərəfindən $30 \div 40$ sm uzunluqda kəsilərək oduncaq kimi istifadə edilir. Şəkil 11,12,13 verilmişdir.

Şəkil 12. Kəsilmiş gövdənin koldan ayrılması

Yerdə qalan xırda hissələr bağdan kənarlaşdırılır və yandırılır. 30 min hektar fındıq bağından orta hesabla hər il 27600 ton, üç ildən bir 204000 ton orta hesabla hər il 115800 ton bağlardan ağac gövdələri çıxarılır. Bu qədər gövdənin çıxarılması və yandırılması olduqca böyük zəhmət və xərc tələb edir. Bağlar yandırılan bu ağaclardan xeyli zərər çəkir. Əgər qida maddələri ilə zəngin olan kəsilmiş bu gövdələri mulça halına salaraq kolların dibinə verəriksə ağacların

kökündə nəmlik qorunar və müəyyən miqdar qida maddələri ilə bitkilər təmin edilmiş olar.

Şəkil 13 Gövdənin oduncaq halına salınması

Bağlara lazım olan aqrotexniki təlabata uyğun qulluq edilərsə yeni müasir məhsuldar bağlar artırmaqla məhsuldarlığı iki dəfə yüksəltməyə məhsul istehsalını 100 min tona və daha çox məhsul istehsalına nail olmaq olar. Məhsul istehsalının artırılması ölkə iqtisadiyyatına 100 milyonlarla gəlir verə bilər. Findıq ləpəsinin çıxarı 51 + 58 % -ə qədərdir. Bu gün findıq emalı sexlərində iş adamları bu məhsulu fermerlərdən ucuz qiymətə alaraq ləpə halına salmaqla 5-6 dəfə çox qazanc əldə edirlər. Hər bir kənddə kiçik findıq emal edən qurğular hazırlamaqla, fermerin özü tərəfindən bu məhsulun ləpəsini əldə etmək olar. Bu onlara daha çox qazanc gətirər.

ƏDƏBİYYAT

1. C.Ə.Məmmədov, E.A.Abbasov. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri meyvə istehsalı və findıqçılığın inkişafının vəziyyəti. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə bölməsi. "Xəbərlər məcmuəsi", № 58, "Elm" nəşriyyatı Gəncə 2014, səh.44-51. 2. Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı.Statistik məcmuə 2013, s.635

Современное состояние важность и производство ореховых

Дж.А.Мамедов, М.Х.Джафаров, И.Г.Алышов, Р.М.Алиева

В данной статье говорится об семействе ореховых в особенности об орехах и фундуках, об их посевной площади и производстве. А также даются примеры правильного ухода за садом, своевременная обрезка веток, борьбу с вредителями. Также даются советы правильного ухода, обрезки применение минеральных удобрений, что приводит к повышению урожайности фундука и качество его мочки

Ключевые слова: семейство ореховых, мочка ореха, мочка фундука, кустарник, ствол, обрезка, ореховое дерево, фундучное дерево, вкус, запах

The modern state the importance and production of walnut

J.A.Mammadov, M. Kh. Jafarov, I. G. Alyshov, R. M. Aliyev

This article says about the family of walnut in particular about nuts and filberts, their cultivated area and production. And provides examples of proper garden care, timely pruning of branches, pest control. Also gives advice on proper care, pruning application of fertilizers, resulting in higher hazelnut and the quality of his earlobes

Key words: family of walnut, the tip of the nut, the tip of the hazelnut shrub, the trunk, pruning, walnut tree, hazelnut tree, taste, smell